

על המהדורה החדשה של ספר 'שערי דורא'

הקדמה
הבעיות שבמהדורת הרב פרייליך
התלות של מהדורת המאור במהדורת פרייליך
לקט דוגמאות של נוסחאות שבדה הר"פ מדעתו שחדרו למהדורת המאור
עדויות עורכי מהדורת המאור כי לא נזקקו לדפוס קדום למהדורת הר"פ
נוסח מהדורת המאור גרוע ממהדורת הרב פרייליך
על פירוש מהרש"ל לשערי דורא שחלו בו ידיים ועל הגהות הלבוש
מנהגים ישנים מדורא - להקים שם המהדיר על נחלתו
שיבושים בעניין הספר ומחברו
ל"ו שערים בהקלדה סטריאוטיפית
לסיום

הקדמה*

ספר שערי דורא נחשב לאחד מאבני היסוד של הלכות איסור והיתר. את הספר חיבר רבינו יצחק מדורא, מגדולי רבני אשכנז בראשית האלף השישי [את דבריו אנו מכנים להלן 'פנים'], ועליו נוספו הגהות של ראשוני האחרונים ואולי גם של ראשונים [את אלו אנו מכנים 'הגהות']. במשך הזמן נוספו לספר פירוש מקיף של רבי נתן שפירא הנקרא 'מבוא שערים', הגהות הלבוש, ופירושי רבי יוסף מקרמניץ. מהרש"ל כתב אף הוא פירוש על שערי דורא ועל ההגהות, ותלמידיו הדפיסוהו בספר נפרד בשתי מהדורות הכוללות רק את ה'פנים' ומבחר מן ההגהות הנ"ל (בדרך כלל רק אלו שמהרש"ל דן בהן, ראה להלן) ואת פירושו.

ספר שערי דורא נדפס החל מימות המצאת הדפוס ועד ימינו בכמה מהדורות. יש מהן שנדפסו מכת"י ולהן מעמד של 'דפוס ראשון' וכך שיש לנו כמה 'דפוסים ראשונים' של ספר זה, והאחרות נדפסו מדפוסים שקדמו להן. ריבוי המהדורות שאינן תלויות זה בזה, שיש בכל אחת מהן טעויות דפוס שונות ולעיתים התערבות של המדפיס בגוף הנוסח, גרם לכך שכאשר מציינים לספר שערי דורא חשוב לציין לאיזו מהדורה מתכוונים. אמנם המהדורה הנפוצה בדור האחרון היא מהדורת רי"נ פרייליך, אשר נדפסה בשנות הזעם ת"ש-תש"א בעיר ורנוב שבצ'כיה, עם פירוש רחב בשם 'שערי בינה'. במהדורה זו נעשה שימוש בכתבי יד הן לפנים והן להגהות. רי"נ

* המאמר במקורו היה מקיף וארוך הרבה יותר, וקוצר באישור המחבר ע"י עורך 'המעין'.

פרייליך זצ"ל הרים תרומה גדולה להבנת הספר, הן בעקבות חידושי וגיילוי ובעיקר משום בקיאותו הגדולה בספר, ואולם, אם נמוד את ערכה של המהדורה לפי הדיוק בנוסח הפנים וההגהות, הרי שמהדורה זו היא הגרועה ביותר מכל המהדורות שקדמו לה, כאשר יתבאר.

חשיבותו של ספר שערי דורא מחד גיסא, והיעדר מהדורה טובה מאידך גיסא, יצרו צורך דחוף להוצאת מהדורה חדשה של הספר, כזו שתמסור את נוסח החיבור קרוב ככל האפשר לאופן שבו יצא מידי מחברו, שיהיה בה הבחנה בין השכבות השונות שנוספו לפנים ולהגהות, ושתגיש לפני הלומד את הפירושים שנשתרגו סביב החיבור בצורה נוחה, נכונה ומדויקת. בעקבות עיסוקי בספריהם של חכמי אשכנז שספר שערי דורא חוצב מהם, נטלתי על עצמי את המשימה להדיר ולערוך מחדש את הספר בצורה ובאופן שהזכרתי לעיל, והריני עסוק בדבר מזה זמן. והנה, זה עתה יצא לאור ספר שערי דורא בהוצאת 'מכון המאור'; חשבתי לתומי שהנה הושלמה המשימה ואמשוך את ידי מלעסוק בה, אך תוחלתי נכזבה.

אמנם במבוא לספר נאמר: "...קשה לתאר במילים את עוצמת וגודל הפרוייקט אותו נטלנו על שכמנו... במהדורתנו עברו דברי השערים וההגהות **ניפוי אחר ניפוי**, נבדקו **עשרות כתבי יד** של השע"ד וההגהות והושוו אל הנדפס" וכו' וכו'. אבל האמת היא שלא מיניה ולא מקצתיה; אין כאן מהדורה חדשה. **הספר כולו**, הפנים וההגהות ופירוש המהרש"ל, כל כולו הוא **העתק של מהדורת הרב פרייליך** [להלן הר"פ] המוזכרת שם במבוא! נוסח הספר - בין הפנים ובין ההגהות - אינו מתוקן לא לפי כתבי יד ואפילו לא לפי הדפוסים הראשונים. נעשה אמנם מדי פעם שימוש בכת"י ובדפ"י באופן נקודתי, אבל בלי שום הבחנה בין תבן לבר, בין גירסה אמיתית לבין ט"ס. לא ראינו במהדורה זו דיון על איכות הדפוסים הישנים; לא נעשה מיפוי של הדפוסים - איזה הועתק מדפוס אחר ולכן הנוסח שבו חסר ערך, ואיזה נדפס מתוך כתב יד והוא יכול לשמש כעד נוסח. וכך לגבי כתבי היד, לא נעשתה אפילו בדיקה ראשונית לאיזה כת"י ישנה חשיבות, ואיזה כת"י הוא העתק, אולי אפילו משובש, של כת"י אחר. גם ההערות שבהן צוינו שינויי הנוסחאות לא נערכו באופן ראוי; קיים בהן בליל של נוסחאות, בלי שום הבחנה ובלו שום הכוונה. מתאימה לכאן אמרתו של חכם אחד: 'כתבי יד הם כלים מעולים בידיו של בעל מקצוע, אבל כשהם בידיו של מי שאינו יודע את מלאכתו הרי הם כלי משחית'. ולא אתייחס כאן כלל לשגיאות הדפוס הרבות שנפלו במהדורת מכון המאור עד שכמעט שאין לך עמוד שאין בו שגיאה, ואף לא לסגנון הלקוי שבו נכתבו רבות מן ההערות.

הבעיות שבמהדורת הרב פרייליך

אם מהדורת הר"פ היתה מהדורה מדויקת אפשר היה אולי להבליג על כך שמכון המאור לא עמד בדיבורו, ונטל את נוסח מהדורת הר"פ כמעט בלי שינוי; אך מה נעשה שכאמור מהדורת הר"פ היא המהדורה הגרועה מכל המהדורות שהיו לפני

מבחינת נוסחה. לא הייתי נזקק לעסוק כאן במהדורת הר"פ, ולו רק משום שהרב פרייליך זצ"ל הוא מן הקדושים אשר בארץ הי"ד; אלא כיון שמהדורת המאור היא בעצם מהדורת הר"פ עם קלקולים נוספים, שומה עלי להצביע על חסרונותיה.

ואלו הן חסרונות מהדורת הרב פרייליך:

- א. הר"פ לא דייק בהעתקה; בהקדמתו הוא מודיע כי נוסחו מבוסס על דפוס זאסלאב שקדם לו, אבל פעמים רבות נוסחו שונה גם מדפוס זאסלאב ואין לו שום מקור.
- ב. הוא שינה בכוונה את הלשון, לפעמים לפי המקורות שעמדו לפניו; למשל, הר"י מדורא מעתיק מספר התרומה, והר"פ 'מתקן' ומחליף את הלשון לפי ספר התרומה שבידו. וכן אם בהגהות מובא סמ"ק, הרי הוא 'מתקן' את לשון הסמ"ק לפי הסמ"ק שבידו. לפעמים 'שיפר' את הלשון סתם מדיליה.
- ג. הכניס את פירושי והערותיו לתוך לשון הפנים וההגהות, אמנם בסוגריים (ולפעמים נשמטו הסוגריים) אבל באותן האותיות של גוף הטקס ובלי לציין שאלו הן דבריו, כך שהמעייין אינו יודע ממי יצאו הדברים.
- ד. הכניס מראי מקומות, בלי סוגריים, לתוך הספר, כאילו הן לשון המחבר (בעיקר בהגהות שערי דורא).
- ה. הכניס לתוך הפנים - בסוגריים - לשונות של מהרש"ל לפי בחירתו.
- ו. הוסיף הגהות שונות מדפוס קושטא ומכת"י שונים, הגהות שלא ידוע מי כתבן.

התלות של מהדורת המאור במהדורת פרייליך

כאמור, החסרונות הללו עברו בירושה למהדורת המאור, שהעתיקה את מהדורת הר"פ תוך השתעבדות מוחלטת. השעבוד למהדורת פרייליך כ"כ גדול אצל מהדירי מכון המאור, עד שלא עלה על דעתם לשנות מנוסחו ואף מצורת הדפסתו. והנה דוגמא אחת המבהירה את הבעיה. בשורה הראשונה (!) של הפנים כתוב:

בשר שהודח ונמלח ושהה כדי מליחה ואח"כ הניחו אותו לבשל בלא הדחה...

בדפוס לובלין הקיפו את המלים ('שהודח ונמלח') וכתבו בצד: **ס"א 'שנמלח',** צורה מקובלת כדי לציין שנו"ס. אבל הר"פ הקיף בסוגריים את ('שהודח ונמלח') ולא הדפיס בצד את נוסח הספרים האחרים. ובכן מה חושב המעיין? שפשוט יש למחוק את שתי המלים, ולקרוא בלעדיהן: **בשר ושהה כדי מליחה** וכו'¹! ומה נעשה במהדורה החדשה? את הסוגריים בפנים השאירו, וכתבו הערה: **'רק תיבת שהודח צריכה להיות מוסגרת'**. ובכן יתמה המעיין, מי הכריחם להכניס את שתי המילים לסוגריים ולהתנצל בהערה? התשובה היא: כך הדפיס הר"פ²!

1 טעות זו מצויה גם בדפוס יעסעניץ וזאסלאב. אבל גם להם אין למהדורה 'המדוקדקת עפ"י כת"י' [כלשון הערה טו בדף א' ע"א] להשתעבד.

2 אגב, אם נסגיר 'שהודח' ישאר 'בשר ונמלח', ולא 'בשר שנמלח'; והוא נוסח משובש כמובן.

ועוד דוגמא לשעבוד המוחלט והבלתי נסבל למהדורת הר"פ. בדף נג ע"א אנו קוראים ב'פנים':

וה"ה שאר בשר אם הוא צלי ונפל בחלב [דפוס לובלין] או נטף עליו חלב...

הכל באותן האותיות. המעיין משתומם: 'דפוס לובלין' מאי שיאטיה הכא? ובכן כך הוא במהדורת הר"פ (אלא ששם לפחות בראשי תיבות 'ד"ל'), ואין מי שיודע מה רצה הר"פ לומר כאן. גם לא בעל ההערה במהדורתנו, שכתב 'לא ידעתי איזה קטע נוסף מד"ל', אבל כיון שכך נדפס אצל הר"פ לא עלה על דעתו לשנות, ואדרבה עוד פתח את ראשי התיבות...

לקמן הצגנו דוגמאות רבות של נוסחאות שחידש הר"פ מדעתו וכן שיבושים שנפלו בעבודתו שחדרו כולם למהדורת המאור, וכל זה בשל תלותה במהדורת הר"פ. והנה דוגמא אחת המלמדת הרבה על אופי ההדרה, והיא במהדורת המאור דף קמב ע"א, בהגהות ש"ד הגה ה:

ריב"ק היה משער ששים נגד הכף, שמילא כלי מים ותחב הכף איסור ששים פעמים, ונגד המים שיצאו היה מצריך ששים בקדירה...

על כך כותב המהדיר: 'הג"ה זו אינה ברורה כל הצורך ולא מצאנו מקור הדברים...'

אכן, ההגהה כפי שנדפסה כאן אינה מובנת כלל, וגם את מקורה לא נמצא. וכ"כ למה? כי הר"פ דילג כאן בטעות שתי שורות, שורות הנמצאות בכל הדפוסים הקודמים³. וכיון שדילג הר"פ, דילגו גם עורכי מהדורת המאור. וכך היא ההגהה בשלמותה:

רבינו יב"ק היה משער ששים כנגד הכף, במה שמילא כלי אחד במים והעמיד אותו בכלי אחר, והכניס את הכף האסור בתוך המים כדרך שהכניסו בקדירה, והמים יוצאין כפי עובי הכף, וחוזר ומילא ותחב, ומילא ותחב, ששים פעמים, ואם בקדירה היתה מהחתיכות ורוטב כמו המים שיוצאים מן הכלי מותר כי הם ששים כנגד האיסור.

אחרי שהחזרנו את השורה החסרה המצויה בכל הדפוסים, לא נתקשה גם במציאת מקורה: הדברים כתובים הדר בספר הרוקח (שהוא כנראה בן הריב"ק הנזכר) סי' תלה.

כה גדול 'קושי השעבוד', שכאשר נגשו מהדירי מהדורת המאור לטפל בסימנים האחרונים של השע"ד, סימנים שהר"פ לא הספיק לעורכם, הם כותבים במבוא שעשו כן 'לשלמות המלאכה', כאילו סימנים אלו הם נחותים משאר החיבור, שרק ל'אהבת השלמות' יש לטפל גם בהם! וכ"כ למה? משום שהר"פ לא ערכם... עוד מנהג

3 ומלבד מה שדילג, גם שינה את הלשון.

מתמיה ומכשיל נמצא במהדורת המאור: לאורך כל הספר נמצא בהערות 'במהדורת פרייליך נוסף'... המעיין חושב שההפניה מתייחסת לגרסה כל שהיא, אבל לא היא, כשנבדוק נמצא כי המדובר ברוב הפעמים בהערותיו של הר"פ!

לקט דוגמאות של נוסחאות שבדה הר"פ מדעתו שחדרו למהדורת המאור

והנה, אם באנו להביא את כל הלשונות במהדורת המאור שהנוסח הוא נוסח הרב פרייליך ואינו תואם שום דפוס ישן ושום כת"י, 'אין אנו מפסיקים ואין אנו מספיקים'. לכן נביא כאן יותר מעשרים דוגמאות⁴ לנוסחאות המשובשות של מהדורת הר"פ שנקלטו במהדורת המאור, ותן לחכם ויחכם עוד (ציוני הדפים מתייחסים למהדורת המאור):

א. דף א' ע"א בהגהות, סוף הדבור הראשון: **'המלח גופיה היתר. הוא לשון אור זרוע'**. 'לשון אור זרוע' הוא נוסח הר"פ. ואילו המילה 'הוא' מקומה כמובן לפני הנקודה.

ב. שם בדבור השני: **'שהחתיכה גופה והרוטב מבטלין בששים'**. 'בששים' נוסח הר"פ.

ג. שם ע"ב כאן נדפסה הגהה: **'צ"ע על ביטול בששים אם האיסור מן המנין...'** הגהה זו לקוחה מדפוס קושטא [ואין ידוע של מי היא], והדפסה הר"פ. אכן בצורה ובנוסח שנדפסה על ידו - ומשם כמובן במהדורת המאור - אין לה שחר, שהרי הדבר ידוע שששים הוא מלבד האיסור, ואין צריך אפילו לציין מקור לזה. אלא מאי, בדפוס קושטא היא נדפסה כהמשך להגהה אחרת העוסקת בחתיכה שנמלחה ולא הודחה ונתבשלה, שכתוב בשערים דבעינן ששים נגד המלח והדם, ועל זה אמרה ההגהה 'צ"ע [בוא"ו החיבור] על ביטול הששים (בה"א הידיעה, כלומר הששים שאנו דנים בהם) אם האיסור מן המנין'. וכנראה מסתפק בעל ההגהה אם גם המלח מצטרף לששים, שהרי המלח היתר הוא (עי' כיו"ב בפר"ח סי' סט ס"ק מב). אבל לא יעלה על הדעת להסתפק אם בעלמא ביטול בששים כולל את האיסור! כך או כך, אסור היה לגזור את ההגהה ולהדפיסה בפני עצמה עם השמטת וא"ו החיבור ושינוי ה"א הידיעה (מה שעשה הר"פ ומהדורת 'המאור' בעקבותיו).

ד. דף ה' ע"א ב'הגהות' טור ימני: **'ביד גוי'**, זהו נוסח הר"פ.

ה. שם בטור שמאלי: **'הכי איתא באו"ז'**, בכל הדפוסים בסי' או"ז, והכוונה לספר או"ז הקצר הנקרא סימני אור זרוע לבנו ר' חיים או"ז, והר"פ הוא שהשמיט. וכך במקומות רבים שהיה כתוב סי' או"ז השמיט ר"פ את התיבה "סי" [=סימני] משום שלא הכיר את הספר, ומהדורת המאור בעקבותיו.

ו. שם ע"ב הערה א: **'במהדורת פרייליך שגם דמלח, אך נראה שאם גורסים**

4 בדקתי בעיון עד דף יח, ולאחר מכן בדקתי בדיקת חתך אקראית, והמגמה שווה בכל הספר.

- 'שגם' צ"ל ולומר (!) שגם המלח. ולכן תיקנתי לגירסא 'וגם המלח'.**
 במהדורת פרייליך פשוט טעות הדפוס בפנים, במקום 'שגם המלח' שבכל הדפוסים שלפניו [חוץ מקראקא] נדפס 'שגם דמלח', טעות קלה שהיתה מתבררת בעיון חטוף בכל דפוס שהוא.
- ז. שם ב'הגהות' אות י: **'תדע דהא במחט'**. זהו נוסח הר"פ. בכל הדפוסים: **חדא דהא במחט**. שם: **'אי אית ביה'**, זהו נוסח הר"פ. בכל הדפוסים: **'אין עליה'**. שם: **'אין מולחין אלא צד החיצון'**, מכאן עד סוף ההגהה שינה הר"פ שורה שלמה לפי תורת הבית שהיה לפניו, ונלאיתי להעתיק הכל. כמובן שכל השינויים נקבעו גם במהדורת 'המאור'.
- ח. שם בהגהות אות יא, **כרס וקיבה ולב וריאה**. זהו נוסח הר"פ. בכל הדפוסים: **הכרס והכבד והלב** (או והלב והכבד) **והריאה**. ויש כאן בהגהה עוד כמה שינויים (כגון): **'תורת הבית בית ג שער ג'**, ה'מראה מקום' שנוסף בפנים, הוא של הר"פ⁵. ואין כאן דקדוקי עניות, עיין בהערות המהדיר שי"ג ספר התרומה, אם כתוב 'בית ושער' כבר אין מקום לחשוב על ספר התרומה!⁶.
- ט. שם 'בהגהות' אות יג: כל הגהה זו מלאה הוספות ושכלולי הר"פ, שנקבעו גם במהדורת המאור: **לאסור אם לא נמלחו; כגון המסס וביה"ב הדורי (!) דכנתא דקין שסובבין הכנתא; שקורין רייזיל בלע"ז**.
- י. שם ב'הגהות' אות יד: **'דבמרדכי הנ"ל'**. 'הנ"ל' תוספת של הר"פ (הביטוי 'הנ"ל' אינו נמצא כלל בקדמונים).
- יא. דף ז ע"ב ב'הגהות' אות ד: **מתבטל במים**. בכל הדפוסים: **מתבטל מיד במים**. 'מיד' נשמט אצל הר"פ, ומשם במהדורת המאור.
- יב. דף ח ע"א 'הגהות' אות ב: **'משום החלב'**. זהו נוסח הר"פ (עפ"י מהרש"ל), שלא כבכל הדפוסים.
- יג. שם ע"ב ב'הגהות' טור שמאלי: **'ד"ל שנתבשל בלי מליחה'**. כל זה הוספת הר"פ.
- יד. דף ט ע"א ב'הגהות' בטור שמאלי: **'אם מותר לשרותה במים חמין אע"פ'**

5 יש והמהדיר החליט להשמיט את 'המראה מקום' שהכניס הר"פ לתוך הפנים, ולכך הוא מצרף הערה משונה. למשל: בדף נג ע"ב כתוב בפנים השערים: שהרי לא נאכל מחמת מלחו כי אם ע"י טיבול. הרב פרויליך הוסיף בפנים: '(כדאיתא פ' אין מעמידין מ.)'. במהדורת המאור השמיטו את המראה מקום מהפנים, וכתבו הערה: 'בספר: (כדאיתא פ' אין מעמידין מ.) ובכתי"י 4092 ר-13801 כבמקור'. כלומר בכת"י אין המ"מ שהוסיף הר"פ... [פירוש המילות: מהדורת פרייליך היא 'הספר', ספר הספרים, והמהדורה הנוכחית היא 'המקור'! אבל לפעמים מהדורת פרייליך היא 'מקור', כמו שאכתוב לקמן].

6 אגב, הגהת ש"ד זו כוללת שני רבדים, רובד ראשון העתקה מתורת הבית, רובד שני תגובתו של בעל תרומה"ד 'הכי נהוג'. המהדיר לא נתן דעתו לזה ולא כתב נקודה מפסיקה בין שני רבדים אלו, והרושם המתקבל הוא כי עדות זו על המנהג גם היא מספר תורת הבית. תופעה זו נמצאת גם בהגהה שאחריה, אות יב.

וכו'. זהו נוסח הר"פ. בכל הדפוסים: **מותר לשרותו במים חמין בכלי שני אע"פ וכו'.**

טו. שם ע"ב טור שמאלי: **לצורך שבת קודש או אורחים.** זהו נוסח הר"פ. בכל הדפוסים: **לצורך כבוד שבת או צורך אורחים.**

טז. דף י ע"ב הגהות אות ד: הגהה זו אינה בשום דפוס, והיא נוספה ע"י הר"פ שלקחה מתוך המהרש"ל. ובאמת גם המהרש"ל לא התכוון לומר שהיא הגהה, כמבואר למעיין שם.

יז. דף יג ע"ב בהגהות טור שמאלי: **בהגה הקודם (!) ומולחו יפה יפה כו' זה לשונם.** כל זה נוסח הר"פ. בדפוסים קודמים מתחילה ההגהה כך: **וז"ל התוס'.**

יח. בהמשך (דף יד ע"א): **לאפוקי לתירוץ קמא שפי'.** זהו נוסח הר"פ. בדפוסים קודמים: **לאפוקי לפירוש הראשון שפירש.**

יט. שם: **דלא זכר הדחה א',** זהו נוסח הר"פ. בדפוסים קודמים: **דלא אזכר הדחה קמייתא.**

כ. דף צה ע"א בפנים: **'...והכי הוה המסקנא. ואם חתיכה של היתר נאסרה מחמת בליעת איסור בטילה בשאר חתיכות כיון שאינה אסורה מחמת עצמה כי אם מחמת בליעת איסור'.** כל הקטע הזה הוא נוסח שחידש הר"פ מתוך ספר התרומה שלפנינו, ומהדורתנו בעקבותיו. בכל הדפוסים: **והכי הוי המסקנא דחתיכה [או חתיכה] של היתר שנאסרה מחמת בליעת איסור, כיון שאין האיסור מחמת עצמו כי אם מחמת בליעת איסור בטילה.** הרי לנו גם שינוי נוסח וגם קיטוע הדברים שלא במקום הראוי.

ועוד כמה נוסחאות מעניינות. בדף טו ע"ב בהגהות סוף סי' ה: **מכת"י העתקתי יש שמולחין וכו'.** מי כותב זאת, מי המעתיק? הר"פ! ושם בהגהות אות ב: בכל הדפוסים מסתיימת ההגהה כך: **בתרנגולת אחת שנמלחה בכלי שאינו מנוקב ואסור כולה אע"פ שלא שהתה כשיעור מליחה.** הר"פ הוסיף: **...בכלי שאינו מנוקב ואעפ"י שלא שהתה כדי מליחה אסור אותה כולה, ומביא ראיה לדבריו דלא מצינו דמחלק תלמודא גבי כלי שאינו מנוקב בין שהתה כדי מליחה ללא שהתה.** כל זה נכנס למהדורת המאור! ומאידך בדף יז ע"א 'הגהות' ה, **גרמא גרמא,** בכל הדפוסים: **אמרינן תרי תרי מ"ט לא דילמא פליט האי והדר בלע האי חד נמי פלט מהאי גיסא ובלע האי גיסא.** כל זה השמיט הר"פ, וכמובן כ"ה במהדורת המאור.

ובדף יח ע"ב בהגהה: **דכמחא.** זו טעות דפוס של הר"פ, ובמהדורת המאור בה נתקדש נוסח הר"פ ושיבושיו לא 'העיזו' לתקנה אלא רק באופן זה: **(דכמחא) [דכמכא].** עוד שם: **בשם ראבי"ה... שנמלח... תירוצא [במקום שינוי...]** הנ"ל... **מיניה וביה... ואסור... כל תיבות אלו הם הוספת הר"פ.**

ודוגמא אחרת מדף קה ע"א הגהות אות א: **ושמעתי שרבינו האור זרוע אביו.** ועל זה באה הערה: **במהדורת פרייליך הגירסא ושמעתי שרבינו אבי מורי.** אם סבור המעיין כי בכאן נטו המהדירים מדרכם להשתעבד לנוסח הר"פ, והחליטו לבדוק

בדפוסים ישנים, תוחלתו נכזבת, שהרי הכל הפוך! בדפוסים המדויקים: **שרבינו אבי מורי**. ובמהדורת פרייליך: **שרבינו האור זרוע אביו**. וכמובן כך הדפיסו במהדורת המאור, וכל ההערה שם חסרת שחר.

ובדף צה ע"ב טור שמאלי הדפיסו בין ההגהות הגהה חדשה **עכבר שנפל** וכו', וההגהה חתומה **וד"ל**. למיטב ידיעתי יש רק פתרון אחד לר"ת אלו: ודי למבין! והמעייין שואל את עצמו מה החביא כאן בעל ההגהה? והנה על ההגהה נכתבה הערה: **'הגהה זו נכתבה עפ"י דפוס לובלין ובשום דפוס אחר אינה נמצאת'**. אך מתברר שכל ההגהה עם ההערה לקוחים מהר"פ. ולו היה המהדיר בודק בדפוס לובלין (המהדורה שבה נדפס פירוש עטרת שלמה של המהרש"ל) היה רואה שחתימת הקטע היא **'י"ד'**, ולא **וד"ל**, היינו שכל הלשון הוא לשון הטור יורה דעה סי' קד אות באות, ולאחריו כתב מהרש"ל מה שכתב. כלומר מהרש"ל העתיק קטע מהטור וכתב עליו את דבריו, ואין כאן שום הגהה.

עדינות עורכי מהדורת המאור כי לא נזקקו לדפוס קדום למהדורת הר"פ

הדוגמאות המנויות מעלה, בהן אנו מוצאים נוסחאות מוטעות ושיבושים והשמטות ממהדורת הר"פ שנכנסו למהדורות המאור, מלמדות יותר מכל על העובדה המצערת כי המהדירים לא נזקקו בעבודתם לדפוסים קודמים למהדורת הר"פ. ולא זו בלבד, יש ואנו מוצאים בהערות המהדירים הצעות והשערות לתיקוני נוסח, בה בעת שהנוסחאות אותן הן מציעים לגרוס בלשון של 'נראה' מצויות בכל הדפוסים הקודמים, ורק במהדורת הר"פ נשתבשו; אלא שהמהדירים, מכיון שאינם נזקקים לשום דפוס מלבד למהדורת הר"פ, נזקקו לכתוב השערות מדעתם. והנה ארבע דוגמאות אקראיות לכך מני רבות:

א. דף ב ע"ב הערה ח (על המבוא שערים) כותב המהדיר: **צ"ל כמות**. מי שיפתח את המבו"ש דפוס ראשון יראה שאכן שם כתוב 'כמות'. הטעות נפלה אצל הר"פ.

ב. קלד ע"ב בפנים: **נראה לי היתר גמור**. ובהערה נכתב: **בשערי דורא נכתב כאן 'נ"ל בעיני, והשמטנו תיבת בעיני שאין נראה לגורסה, וגם בתשובות מיימוניות שם הושמטה תיבה זו**. ראשית, מה פשר הנוסח בשערי דורא נכתב כאן? ובמה אנן קיימין? ולגופו של ענין כל ההערה מיותרת, והנוסח שנקבע בפנים משובש - בכל דפוס השע"ד כתוב 'נראה בעיני'.

ג. דף ג ע"א בהגהות שורה 3 כותב המהדיר: **'חסר בתוך המלח'**. מילים אלו חסרות רק אצל הר"פ ונמצאות בכל הדפוסים. וגם זו עדות שהמהדיר כאן לא נזקק לשום דפוס קודם לר"פ.

ד. שם, הגהות אות ד: **וז"ל תשובות מיימוניות**. ובהערה כותב המהדיר: **במקור נכתב כאן הגהות מיימוניות, אך אין זו גירסא נכונה דקטע זה נמצא בתשובות מיימוניות לחלק קדושה סי' טו**. ובכן: בכל הדפוסים כתוב

תשובות מיימוניות! רק אצל הר"פ נכתב 'הגהות מיימוניות'. שוב מעיד המהדיר על עצמו שאינו פותח שום דפוס מלבד מהדורת הר"פ. די בדוגמאות אלו, שאינן יחידות, כדי להראות שהמהדירים לא הישוו את נוסח מהדורתם לנוסח דפוסים אחרים, והנוסח היחיד שעמד בפניהם בדרך כלל היה נוסח מהדורת ר"פ.

נוסח מהדורת המאור גרוע ממהדורת הרב פרייליך

פתחנו בזה שנוסח הפנים וההגהות במהדורת המאור הוא נוסח מהדורת הרב פרייליך. ועדיין לא הגדרנו נכונה: **המהדורה כולה היא מהדורת הרב פרייליך בעימוד מחדש**, עם תוספות של רישומי כת"י המוסיפות בלבול על בלבול. כראוי למהדורת פרייליך המחודשת, הדפיסו בשלמות בסוף הספר את פירושו 'שערי בינה' עם כל לשונותיו הבלתי מעודנים על גדולי ישראל וסיפורי מסעותיו ופגישותיו, ואילו בתוך הפנים (!) ציינו כוכב בכל מקום שיש לו מה לומר. ולא די בכך, אלא שכפלו הרבה מדבריו בהערות המהדירים על הדף. ועוד, הדפיסו בהערות את הערותיו באופן עיוור, המובנות עם הבלתי מובנות⁷, לצד כאלו שאין בהן טעם וריח⁸, כאילו היו לשונות של גאונים שיש להדפיסן בכל מחיר. לא נשמע כדבר הזה לשעבד ספר של אחד הראשונים לאחרון המחברים, כאילו הוא זה שגילה את ספר שע"ד! ויתרה מזאת: כל הערה סתמית בהערות של מהדורת המאור הפותחת 'א"ה' היא של הר"פ - אף שלא מצאו לנכון להודיע על כך, וגם כל הערה שמציינת את מקור ההגהה, כמו: 'קאמבריזגע' או 'בבית עקד' היא של הר"פ למרות שלא הודיעו. וכך כשכותבים המהדירים בהערות: 'עיין בהערות' ותו לא מידי - כוונתם להערות הר"פ במהדורתו, וכיו"ב כשכתוב בהערות: 'כאן בספר' הכוונה למהדורת הר"פ, ומי שחסרה לו ידיעה זו לא יבין מה פשר ההערה⁹. אין להאשים את מהדירי מהדורת המאור בגניבת דברי הר"פ; הם כאמור פשוט הדפיסו את מהדורת הר"פ כולה בשינויים קלים.

- 7 והרי דוגמאות של הערות שאין להן מובן, בחינת 'רזא דרזין'. דף א ע"ב הערה ו: **במהדורת פרייליך זה כמו ד"ק פי'; דף כ"ז ע"ב הערה יז: במהדורת פרויליך א"ה חסר בד"ז שהוא השמטה השנית הוא העתקה מד"ב**; ועוד רבות כאלו.
- 8 דף צא ע"ב הערה כט כותב המהדיר: **'במהדורת הרב פרייליך הוסיף כאן בסוגריים: והוא שקורין ריזיל במדינות העליון ובמדינות התחתון קורין אותו גרישיל, ועושין ממנו פשטידא קיגעל לשבת וטוב מאד כאשר מחוז בארדיוב במקום מולדתי אוכלין אותו...'**.
- 9 אגב, 'כאן בספר' הוא כינוי אחד מתוך שלל כינויים המבטאים את תפיסת המהדירים כי מהדורת פרייליך היא המהדורה הבלעדית. והרי כינויים נוספים: בנדפס (דף פה ע"א); בספר הנדפס (צב ע"ב); המהדורה המודפסת (פד ע"ב); המהדורה הנדפסת; במקור (דף עח ע"ב); בספר שלפנינו (קכו ע"ב).

על פירוש מהרש"ל לשערי דורא שחלו בו ידים ועל הגהות הלבוש

תורתו של מהרש"ל על השע"ד ועל ההגהות נדפסה בספר בפני עצמו בבסיליאה שנ"ט ובלובלין באותה שנה ע"י תלמידי מהרש"ל. בדפוס זאסלאב תקס"ז הגו רעיון להדפיס את המהרש"ל יחד עם שאר מפרשי ספר שערי דורא, ואת הרעיון הזה אימץ הר"פ. אבל הרב פרייליך רצה ל'השביח' את הפירוש של מהרש"ל, ולכן העתיק לתוכו קטעים שלמים מספרו של מהרש"ל ים של שלמה. אך הוא לא דייק בהעתקה, ואף הוסיף בתוך קטעי היש"ש מילות הבהרה על פי טעמו, ובעקבותיו צועדים כמובן גם במהדורת המאור. עוד זאת עשו במהדורת המאור: הם הדפיסו את כל לשונות ההקדמה של הר"פ, אותן הקדים לקטעי היש"ש ששתל, כאילו היו לשונות המהרש"ל; כך למשל בסוף הקטע בדף קלד ע"א: **עכ"ל לשון יש"ש שהעתיקתה שהרבה דינים נכללו כאן ונוכל ללמוד הרבה דינים**, והכל כמובן לשונו של הר"פ.

והנה דוגמא נוספת. בדף קלד ע"א בפירוש מהרש"ל, בקטע הנוסף מי"ש נכתב כך: **"ובתוס' ד"ה מים אמצעים איתא שר"ת מדקדק שמים אמצעיים אף שהן רשות, מ"מ יש בהן מעט מצוה כניקור ומליחת בשר עי"ש"**. ועל זה באה הערה במהדורתנו: **'במקור נאמר כאן שהדברים נכתבו בתוס' קה ע"ב ד"ה לא שנו, אך אין זה נכון'**. הבה נפשט את דבריהם לשפה מובנת: ביש"ש ('המקור'), נכתב: **ובתוס' ד"ה לא שנו אלא כו' איתא**. הרב פרייליך העיר במהדורתו: **"א"ה לא בתוס' הנ"ל רק עמ' הקודם ד"ה מים אמצעים כתוב כן"**. מהדירנו העיזו יותר מהר"פ, ושמו בפני מהרש"ל את תיקון הרב פרייליך [אגב, אין ד"ה מים אמצעים, יש ד"ה מים ראשונים]. חמור מכך, הרב פרייליך, מתוך שהיה בטוח כי טעות נפלה ביש"ש בציון דברי התוספות, ומתוך בטחונו כי הצעתו היא הנכונה, הלך והוסיף בתוך דברי היש"ש תיבות נוספות שאינם מופיעות בו: **'כניקור ומליחת בשר'**, תיבות המצויות בתוספות שציון אליו. אין צריך לומר כי תיבות אלו ששתל הר"פ בתוך היש"ש, מופיעות גם במהדורת המאור¹⁰.

יתירה מזאת: בשני מקומות מצאתי שהחליטו המהדירים להעדיף את הנוסח האמיתי כפי שהוא ביש"ש, על פני העתקתו הלקויה של הר"פ. הכוונה טובה, אך במקומות אלה ראו לנכון להעיר בזו הלשון: **"ע"פ היש"ש שם, ובדפוס השערי דורא שלפנינו גרסו עד כאן פירושי"¹¹**. ובמקום אחר: **"ע"פ היש"ש שם, ולפנינו בדפוס השערי דורא גרס לא נראים דברי מהרא"י"**. היודע המעיין מי הם 'דפוס השערי דורא', המהווים עד נוסח למהרש"ל? הרב פרייליך בהעתקתו המשובשת¹²:

10 ובמחכת מלבד שאין רשות להוסיף בדברי מהרש"ל, גם טעות היא. ז"ל תוס' שם: ואת אמצעיים כגון בין גבינה לבשר שהן לצורך מצוה יהיו טעונין ברכה, וי"ל דאין זה כי אם הכשר אכילה כמו ניקור חלב ומליחת בשר. עכ"ל תוספות.

11 מי שיתבונן היטב יווכח כי אין כאן שום שנו"ס, בשה"כ הוא"ו נשברה שם ונראית כיו"ד. אבל באמת אין טעם לעסוק בכך.

12 אין הסבר אחר אלא שהמהדירים לא יודעים שקטעי היש"ש שבמהדורת פרייליך הם

ועוד על ההדרת דברי מהרש"ל. בדף קיא ע"ב כתוב במהרש"ל: **"ומה שכתב הגאון שהתוס' החמירו יותר היינו שבמסקנא כתבו רב אפילו אין שניהם בן יומו"**. על המילה 'רב' באה הערה: **"לא ברור מה הכוונה במילה 'רב'"**.

ובכן, הרב פרייליך צירף כאן שתי נוסחאות וכתב [באותן אותיות של פירוש המהרש"ל] 'ד"ב', כלומר מילה זו לקחתי מד"ב [= דפוס ברלין]. מי שהעתיק את מהדורת פרייליך [בסריקה?] לא קרא נכון וקרא 'רב'... אבל כרגיל המהדיר לא בדק אפילו בדפוס זאסלאב שממנו העתיק הר"פ את מהדורתו, שם אין לא **דב** ולא **רב**! **הגהות הלבוש** נדפסו בשע"ד מהדורת יעסעניץ לראשונה בתוך הפנים באותיות זעירות, כשבראש כל הגהה נכתב: 'כ"ל'. המהדירים אמורים לדעת את ה'סוד' הזה, ש'כ"ל' היינו כת"י הגהות הלבוש ולא כתב יד של שע"ד. ואכן הם מספרים על כך במבוא, ומשתבחים שסדרו את כל ההגהות האלו במקומן תחת הכותרת 'הגהות הלבוש'. אבל יש מקומות ששכחו בכלל ש'כ"ל' בדפוס יעסעניץ זהו הלבוש וחשבו שזוהי גירסת כת"י של הפנים (למשל דף ל"ה ע"א הערה ב), ולפעמים הם אף ציינו את הגהות הלבוש פעמיים באותו עמוד, פעם כנוסח כתב יד ופעם כהגהת הלבוש... (ראה דף מו ע"ב ומולו דף מז ע"א; בדף נט ע"ב עד דף ס ע"ב ארבע הגהות הלבוש מופיעות פעמיים, פעם כנוסח כת"י ופעם כהגהות הלבוש; וע"ע בדף סה ע"א).

מנהגים ישנים מדורא – להקים שם המהדיר על נחלתו

בסוף הכרך הדפיסו את הספר 'מנהגים ישנים מדורא' עם הערות רבות. הספר כולו עם הערותיו הוא יצירתו של ר' ישראל אלפנבין, ונדפס בנ"י בשנת תש"ח. במהדורת המאור העתיקו את כל הספר עם הערותיו – הכוללות גם את הערות המפנות לספריו האחרים של אלפנבין – אות באות תיבה בתיבה¹³. גם הפנים נתק משם ולא מכת"י, כפי שמבין כל מי שענינו בראשו. ופלאי פלאים: שמו של אלפנבין לא נזכר כלל!

שיבושים בעניין הספר ומחברו

א. במבוא בהערה 4 נכתב: **"ומהר"ם (הכונה היא לרבינו מאיר בעל הגהות מיימוניות, גם הוא מתלמידי מהר"ם) ואשר"י דבתראי הו, אין לבטל דבריהם מדברי ר"י מדורא"**.

אך מעולם לא נקרא בעל הגמ"י מהר"ם (ועיין מש"כ בצפונות א [ב"ב תשמ"ט])

העתיקה שלו, חושבים הם שכ"ה בכל הדפוסים (דפוס השערי דורא' לשון רבים), שהרי אינם טורחים לפתוח דפוסים קודמים.

13 כולל הערות מסוגה של הערה יג (דף רעז ע"ב) המספרת על מנהג השומרונים עפ"י גאסטר ויצחק בן צבי...

עמ' מט). ועוד, איך יכתוב מהרא"י 'מהר"ם' סתם על בעל הגה"מ, בזמן שתמיד מהר"ם אצלו הוא מהר"ם מרוטנבורק? אבל אין אנו צריכים לכל זה: דברי מהר"ם מרוטנבורק מפורשים בתשובות פסקים ומנהגים יו"ד עמ' קעח על פי כמה מקורות. ב. עוד במבוא: "רבינו היה נחשב פוסק יחיד בכל הנוגע לאו"ה. בעל תרה"ד כותב: נהגינן כר"י מדורא במילי דאיסורא להתיר".

אולם בתרה"ד כתוב כך: "ואי נהגינן כר"י מדורא במילי דאיסורא להתיר, במילי דטרפות לא קים לך". נשמטה תיבה אחת, וההבדל ברור.

ג. עוד שם: "בקונטרס שם הגדולים כתב: זר"י מדורא היינו ר' יצחק ב"ר מאיר מתלמידי מהר"ם, הגהות מיימוניות עשה, גם חיבור זה לא הגיע לידינו. ובהערה 41: [שם הגדולים] נתחבר בסביבות שנות ר' נדפס בתוך י"א בני יעקב [! צ"ל בן יעקב] קונטרס דברים עתיקים ב' לייפציג תר"ו".

אולם ז"ל אותה רשימה ב'דברים עתיקים' (עי' 'שורון' יג [תשס"ג] עמ' תשנו): ור"י מדורא היינו ר' יצחק ב"ר מאיר מתלמידי מהר"ם, הגהות מיימוניות עשה, ועוד אחד עשה ג"כ ושמו מאיר כהן. עכ"ל. זאת אומרת בשנת ר' היה ידוע ספר הגהות מיימוניות של ר"י מדורא, ואילו הגמ"י הידוע של הרמ"ך היה רק בבחינת 'עוד אחד עשה'. והפלא ופלא, איש לא הזכיר את ההגמ"י מדורא, לא מצאנו את זכרו בשום חיבור, ולעומתו את פסקי הגמ"י של הרמ"ך מצאנו מובאים אין ספור פעמים. ועוד, השכח בעל הרשימה האנונימי שר"י מדורא חיבר את השערים המפורסמים? אין זאת אלא סגידה עיוורת לכל שורה הנמצאת באיזה כת"י ישן, ללא הפעלת חוש בקורת מינימלי.

ד. עוד במבוא: '...גם אותם הגהות ששמו של בעל התרה"ד חתום עליהן לא נכתבו כולן בתור הגהות על השע"ד אלא כחלק מספרו ל"ו שערים, ומשם הם נעתקו ע"י המדפיסים לשולי הגליון'.

נעתקו ע"י המדפיסים? הרי תחת ידי המהדירים נמצאים הגהות שערי דורא בכת"י! ומה עם כל הקדמונים שלפני המצאת הדפוס שהביאו את הגש"ד? ועדיין לא נכנסנו לדיון האם מהרא"י הוא שכתב את ההגהות סביב שע"ד, או שהן נלקטו מדבריו.

ה. הערה 69: מבהירים המהדירים מהי לשון 'הגה קטנה' המצוי לרוב במבוא שערים, המתייחסת להגהות מסוימות המצויות בתוך המבו"ש. וכך כתבו: **הכוונה היא להגה המובאת באותיות קטנות יותר. אולם במהדורת פ' נדפסו ההגהות הקטנות באותו גודל.**

ובכן, הביטוי והכינוי 'הגה קטנה' זו המצאה של הר"פ גופיה, ותמוה שהכניסו את הכותרת הזו לאורך כל הספר. ואם באנו לפרש את לשונו, כוונתו כנראה שזו הגהה קצרצרה, שאינה כוללת מו"מ בדברי השע"ד אלא רק הצגת דעות אחרות. בכל אופן פשיטא שמותר להדפיסן בכל גודל אות...

ו. דף י ע"א הערה יב, בשולי תשובת רשב"ם הבאה שם, כותב המהדיר: **אלא שגם הנוסח שם לא ברור, משום שכתוב שם 'ונשאתי ונתתי בדבר בפני זקני**

פריש הגאון ר' מתת'י וה"ר יהודה ב"ר אברהם וקרובי ר' יחיאל והרב ר' יהודה ב"ר יו"ט, ועמדו ולא ענו עוד ע"כ. והרי כל אלו אינם מתקופת הרשב"ם אלא מתקופת האו"ז? ונראה שנוסחאות שונות נשתרבו כאן.

המעייין עומד ומשתומם, האם המהדיר מכיר את החכמים האלו? האם הוא שמע עליהם? על סמך מה כותב הוא כך ומסיק מסקנות לשבש את הנוסח? המעייין בספרי התולדה (בעה"ת עמ' 46 ובמבוא לראבי"ה עמ' 409 ואילך ועוד) יראה שכל החכמים האלו היו בני דורו של רשב"ם. מספיק לעיין בתוס' ערכין י ע"ב כדי למצוא שלפחות ר' יהודה ב"ר יו"ט שאל לרשב"ם!

ל"ו שערים בהקלדה סטריאוטיפית

בסוף הכרך צירפו המהדירים את החיבור ל"ו שערים למהרא"י בעל תרוה"ד. הספר כולו הוקלד בשיטה עיוורת (תרתי משמע...) מתוך מהדורתו של הר"ז ביעדנאוויץ ז"ל שנדפסה על ידו מתוך כ"י בירושלים שנת ת"ש, וכדרכם לא מצאו לנכון להודיע על כך. כיון שמדובר על הקלדה עיוורת, נבלעו במהדורתנו כל השגיאות הנמצאות שם (כולל הפיסוקים המעוותים שבה) ואף נוספו טעויות חדשות. למשל דף רס"ד ע"א: 'גדולים עד למחר', וצ"ל: 'גדלים עד לאחר'; דף רס"ז ע"א: 'בליכא תבשיל', וצ"ל: 'בליבנו תבשיל'. דף ר"ס ע"א: 'ברכת י"ר' (?), ונדצ"ל: 'כדכת' י"ד' [=כדכתב יורה דעה, עיין תרוה"ד סי' ק"ס]. דף רנ"ט ע"ב: 'רבי מאיר מרוטנבורק', בדפוס קודם: 'רמ"מ', והוא רבי מנחם מנדל מריזבורק. דף רע"א ע"א: 'וברגליה של פרה היתה שלפוחית וניכר מקום חריץ והכשירוה'. מקום חריץ ברגלי פרה! ובכן, אצל הר"ז ביעדנאוויץ כהוגן: 'וברגליה של פרה', אלא שבצילום גרוע של מהדורת ביעדנאוויץ, שצולם בשנת תשל"ד, נשברה הכ"ף ונוצר: וברגליה, והמעתיק שלא ידעה את פשר המילה, "תיקן" וברגליה... אגב, ביעדנאוויץ השמיט בטעות קטע מהשער העשירי והשלים אותו בסוף הספר. מהדירי המאור התעלמו מכך.

לסיום

בהא סלקינן ובהא נחתינן שמהדורת ספר שערי דורא של 'מכון המאור' אינה אלא מהדורה ישנה ומשובשת בלבוש חדש, שבה כוסו כל השינויים שעשה המהדיר הקודם, 'סוקלו' כל הסימנים ו'יושרו' כל ההדורים, ומהדורה זו מכונה ע"י המוציאים לאור מהדורה מנופה 'ניפוי אחר ניפוי'. חבל אפוא שספר חשוב זה לא הוהדר כראוי לו.